

مطبوعات کتاب‌گزار

محمدرضا زاده‌وش

جراید و مطبوعات ایران آگاهییم، و تا کنون کتاب‌های او را در حوزه‌های روزنامه‌نگاری، کتاب‌شناسی و فهرست، روابط عمومی، حسب حال روزنامه‌نگاران و تصحیح مجموعه‌های فراموش شده، فراوان دیده‌ایم:

۱-۲. تاریخ روزنامه‌نگاری ایران (مجموعه مقالات)، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۹ش، ج۲، ۴۴۸+۴۹۶ص، رقعی.

۳. تاریخ شفاهی مطبوعات ایران؛ گفت و گو‌هایی با پیش‌کسوتان روزنامه‌نگاری و مجله‌نگاری، با هم‌کاری علی دهباشی، طوبی ساطعی، تهران: فقتوس، چاپ اول، ۱۳۸۲ش، ۲۴۸ص، رقعی.

۴. جُنگ کتاب؛ مقاله‌ها، گزارش‌ها و نکته‌ها درباره کتاب، به انضمام کتاب‌شناسی کتاب، تهران: خانه کتاب ایران، چاپ اول ۱۳۸۲ش، ۱۰۰۸ص، وزیری، مصور.

۵. چکیده مطبوعات ایران (عهد ناصری)، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، چاپ اول ۱۳۷۸ش، رحلی.

۶. خاطرات و مخاطرات، تهران: به دید، چاپ اول ۱۳۷۸ش، ۲۱۲ص، رقعی.

۷. خاطرات و مشاهدات، به انضمام مکاتبات، تهران: انوشه، چاپ اول ۱۳۸۰ش، ۳۴۰ص.

۸، ۹ و ۱۰. خرم‌آبادشناسی، خرم‌آباد: افلاک، چاپ اول ۱۳۷۸ش، ج۳، وزیری.

۱۱. راهنمای مطبوعات ایران (۱۳۵۷-۱۳۷۱)، تهران: وزارت

- سید فرید قاسمی، مطبوعات کتاب‌گزار، تاریخ نشریه‌های ادواری حوزه کتاب در ایران، تهران: خانه کتاب ایران، ۱۳۸۲، چاپ اول، ج۲، سی و شش + ۲۰۷۸ ص، وزیری، گالینگور.

فراهم آورنده کتاب حاضر، سیدفرید قاسمی متولد سال ۱۳۴۳ خورشیدی و سردبیر کتاب هفته است^۱ که از تلاش‌های او در زمینه

- فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۲ش، ۵۱۴ص، وزیری.
۱۲. راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجاریه (۱۲۵۳ق / ۱۲۱۵ش - ۱۳۰۴ش)، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۲ش، ۳۰۱ص، وزیری.
۱۳. روابط عمومی کاربردی (مجموعه مقالات)، تهران، مرکز سنجش و آموزش روابط عمومی های کشور، چاپ اول ۱۳۷۴ش، ۱۰۳ص، رقعی.
- ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۷. روزنامه نگاری حرفه ای (مجموعه مقالات)، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، ۱۳۷۴ش؛ چاپ دوم ۱۳۷۸ش؛ چاپ چهارم ۱۳۸۱ش، ۲۲۶ص، رقعی، جدول، نمودار.
۱۸. روزنامه ملتی (روزنامه ملت سینۀ ایران)، تهران: رسانه، چاپ اول ۱۳۷۴ش، ۲۰۱ص، رحلی.
- ۱۹-۲۰. سرگذشت مطبوعات در ایران: روزگار محمدشاه و ناصرالدین شاه، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، چاپ اول ۱۳۸۰ش، ۲ج، ۱۰۷۰ص، وزیری.
۲۱. صورت جراید ایران و جرایدی که در خارج ایران به زبان فارسی طبع شده است، از یاسنت لویی رابینو، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، چاپ اول ۱۳۷۳ش، ۶۲ص، جدول.
- ۲۲، ۲۳ و ۲۴. فهرست کتاب هفته (دوره های اول تا سوم)، تهران: خانه کتاب ایران، چاپ اول ۱۳۸۲ش، ۳ج، ۱۴۳۹ص، وزیری، مصور.
- ۲۵-۲۶. فهرست گان ارتباطات: توصیفی - موضوعی، با هم کاری مهدی محسنیان راد و مهرداد نیکنام، [تهران:] وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، چاپ اول ۱۳۷۲-۱۳۷۴ش، ۲ج، وزیری.
۲۷. کتاب شناسی روابط عمومی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز سنجش و آموزش روابط عمومی های کشور، چاپ اول ۱۳۷۴ش، ۲۴۰ص، رقعی.
۲۸. کتاب لرستان، تهران: حروفیه، چاپ اول ۱۳۷۸ش، ۱۲۸ص، وزیری.
۲۹. مجله محیط؛ به انضمام خاطرات مطبوعاتی استاد سیدمحمد محیط طباطبایی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، چاپ اول ۱۳۷۵ش، ۵۱۴ص، وزیری.
۳۰. مجموعه کتاب، از محمد رمضان، تهران: مرکز، چاپ اول ۱۳۸۰ش، هشت + ۲۳۲ص، رقعی.^۲
۳۱. مشاهیر مطبوعات ایران؛ محمدحسن اعتمادالسلطنه، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۹ش، ۵۸۲ص، رقعی.
۳۲. مطبوعات ایران در قرن بیستم، تهران: قصه، چاپ اول ۱۳۸۰ش، ۱۵۲ص، رقعی.
۳۳. نخستین کوشش؛ متن کامل اعلام نامه و اولین شماره نخستین نشریه ادواری ایران، تهران: خانه مطبوعات، چاپ اول ۱۳۷۲ش، ۲۴ص، وزیری.
- هم چنین نشریاتی همانند صنعت چاپ (فروردین ۱۳۷۶ش، ش ۱۷۱)، ارزش (اردیبهشت ۱۳۸۱ و اردیبهشت ۱۳۸۲ش)، ویژه نامه کتاب (اردیبهشت ۱۳۷۱ش)، لرستان پژوهی، پژوهش نامه تاریخ مطبوعات ایران، و فصلنامه شقایق به همت قاسمی به چاپ رسیده اند. از مقالات ارزشمند او، با امضای اصلی، و یا نام های مستعار هم چون عبدالله آفاق لرستانی، در مجلات کتاب داری و اطلاع رسانی، کتاب ماه کلیات، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، کلک، نشر دانش، صنعت چاپ، شهر کتاب، کرانه، سروش، ارزش، کتاب هفته، بخارا، گزارش هفته و جهان کتاب بهره گرفته ایم:
۱. «از پیل چوبی تا باغ تهران»، ماهنامه صنعت چاپ، آذر ۱۳۸۱ش، ش ۲۴۱، صص ۸۲ - ۸۳.
۲. «از خیر الکلام تا غوغای روز»، کتاب ماه کلیات، ش ۳۶ - ۳۷، ص ۱۸.
۳. «الاسلام»، ماهنامه کلک، دوره اول.
۴. «استاد ایرج افشار و مطبوعات؛ نگاهی به نیم قرن فعالیت مستمر مطبوعاتی»، ماهنامه کلک، اسفند ۱۳۷۵ش، ش ۸۴، ص ۱۶.
۵. «اعلان کتاب در عهد ناصری»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۴، بهمن ۱۳۷۷ش، ش ۷۳ - ۷۴.
۶. «انتقاد کتاب در دهه ۳۰ و ۴۰»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۱، ۱۳۷۴ش.
۷. «برگی از تاریخ کتابخانه ملی»، فصلنامه نشر دانش، س ۱۴.

۲۲. «کارنامه چاپ و نشر در ۷۸ سال پیش؛ چاپ و نشر در سال پرمجرای ۱۲۹۷ خورشیدی»، ماهنامه صنعت چاپ، آذر ۱۳۷۵ش، ش ۱۶۷، ص ۶۰-۶۲.
۲۳. «کارنامه یک دهه؛ ۱۳۷۰-۱۳۷۹ش»، کتاب لرستان، تهران: حروفیه، چاپ اول ۱۳۷۸ش.
۲۴. «کتاب امروز»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۲، ۱۳۷۵ش.
۲۵. «کتاب در مطبوعات؛ سیری در منابع ادواری نقد و معرفی کتاب در ایران»، ویژه نامه کتاب، اردیبهشت ۱۳۷۱ش.
۲۶. «کتاب در مطبوعات فارسی»، شهر کتاب، ضمیمه روزنامه همشهری، ۸/۱۰/۱۳۷۲ش، ش ۲، ص ۷.
۲۷. «کتاب فروشان خرم آباد»، یادنامه بابک افشار، چاپ اول ۱۳۸۳ش.
۲۸. «لرستان و ۹ کتاب تو»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۱، ۱۳۷۴ش.
۲۹. «مطبوعات قرآنی؛ مروری بر نشریه های ادواری قرآن پژوه در ایران»، ماهنامه صنعت چاپ، آذر ۱۳۷۶ش، ش ۱۸۰، ص ۳۶-۳۹.
۳۰. «مطبوعات قرآنی»، هفته نامه گلستان قرآن.
۳۱. «میزگرد نقد و بررسی جشنواره معرفی کتاب سال ایران، به مناسبت بیستمین سال جشنواره، با حضور سیدفرید قاسمی و...»، کتاب ماه کلیات، بهمن ۱۳۸۱ش، ش ۶۲، صص ۲۰-۴۳.
- ۳۲-۳۳. «نخستین شرکت چاپ و نشر کتاب در ایران»، سروش، ۲۲/۲/۱۳۷۵ش، ۷۸۵؛ هفته کتاب، ۱۳۷۸ش.
۳۴. «نخستین نشریه کتاب در ایران»، هفته کتاب، ۱۳۷۸ش.
۳۵. «نشریه کتابخانه دانش»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۲، ۱۳۷۵ش.

پیشینه

بسیاری از نویسندگان در سال های اخیر در فهرست های گوناگون، سیاهه نشریاتی که در بردارنده مطالبی درباره کتاب بوده اند را به دست داده اند، از جمله نگاهی به نشریات گه گاهی^۶ به قلم سیدکاظم سادات اشکوری به بررسی تعدادی از نشریات که در فاصله ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ش به چاپ رسیده اند، پرداخته که پاره عمده ای از آن ها صفحات خود را به مباحث مربوط به کتاب و نقد و بررسی کتاب اختصاص داده اند.

۸. «برگی از تاریخ نشر در تهران»، کرانه، س ۱، پاییز و زمستان ۱۳۷۳ش، ش ۳ و ۴، ص ۲-۴.
۹. «پایداری تحسین برانگیز؛ نگاهی به راهنمای روزنامه ها و مجله های ایران ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵»، کتاب ماه کلیات، س ۱، ۱۳۷۶ش، ش ۲-۳، ص ۶.
۱۰. «تاریخ شفاهی مطبوعات ایران (۴)»، گفت وگو با ایرج افشار، با همکاری علی دهباشی و طوبی ساطعی، دو ماهنامه بخارا، آذر و بهمن - دی و اسفند ۱۳۸۰ش، ش ۲۱ و ۲۲، صص ۲۰۳-۲۰۹.
۱۱. «خوشه، نشریه ای درباره کتاب»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۳، بهمن ۱۳۷۶ش، ش ۵۱-۵۲، ص ۳-۴.
۱۲. «ربع قرن با کتاب؛ گفت وگو با دکتر سیف الله وحیدنیا»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۲، ۱۳۷۵ش.
۱۳. «روایت صدسال روزنامه نگاری در ایران؛ صد دقیقه با سیدفرید قاسمی نویسنده و محقق مطبوعات»، کتاب ماه کلیات، مصاحبه کنندگان: بهروز فتحی و محمد رضایی، ۱۳۸۰ش، ش ۴۴، ص ۶-۱۳.
۱۴. «سال سیزده ماهه جهان کتاب»، دو هفته نامه جهان کتاب، اسفند ۱۳۷۸ش، ش ۹۷-۹۸، ص ۳۹.
۱۵. «سالنامه دانش سرای مقدماتی پسران بروجرد»، کتاب لرستان، تهران: حروفیه، چاپ اول ۱۳۷۸ش.
۱۶. «سخنرانی در میزگرد به مناسبت صدمین شماره دوره سوم کتاب هفته»، کتاب هفته، دوره سوم، شنبه ۱۶/۹/۱۳۸۱ش، ش ۱۰۰ (پیاپی ۴۸۷)، ص ۶-۸.
۱۷. «سخنرانی سیدفرید قاسمی در چهاردهمین نمایشگاه بین المللی کتاب تهران»، کتاب هفته، دوره دوم، شنبه ۷/۹/۱۳۷۹ش، ش ۱۰۲.
۱۸. «سرآغاز پاورقی نویسی در ایران»، دو هفته نامه جهان کتاب، س ۵.
۱۹. «سرآغاز چاپ کتاب در تهران؛ نگاهی به دو فهرست»، دو هفته نامه جهان کتاب، دی و بهمن ۱۳۷۹ش، ش ۱۱۵-۱۱۸، ص ۳۱.
۲۰. «شهر آشوب»، دو ماهنامه بخارا.
۲۱. «کارگزاران لرستان»، کتاب لرستان، تهران: حروفیه، چاپ اول ۱۳۷۸ش.

در دوره مظفری نیز بسیاری از ادواری‌ها به مقوله کتاب می‌پرداختند: معارف، ادب، کمال، فلاح مظفری، معرفت، الاسلام، گنجینه فنون، نوروز، ایران سلطانی، دعوة الحق و مکتب از این جمله‌اند.^{۱۲} ولی سرآغاز مجلات ادواری حوزه کتاب در ایران، نشریه کتاب منتشره در سال ۱۳۱۱ خورشیدی است.^{۱۳} در این مقال، به نقل گزیده‌ای کوتاه از توضیحات موجود در ذیل برخی از عنوان‌ها پرداخته، و از شیوه الفبایی پیروی می‌کنیم:

آینده

از شناسنامه مجله درمی‌یابیم که نشریه آینده در مجموعه «سازمان کتاب» جای دارد، و در معرفی آن سازمان می‌خوانیم که به منظور انجام این خدمات تأسیس شده است:

۱. انتخاب کتاب و نشریات ادواری برای کتابخانه‌ها و مراکز

علمی ایران

۲. پذیرش نظارت بر چاپ و نشر کتاب‌های مؤلفانی که شخصاً فرصت انجام شدن آن را ندارند.

۳. تقویم کتاب‌ها و اسناد قدیمی و نسخه‌های خطی

۴. تهیه طرح برای ایجاد کتابخانه‌های عمومی و خصوصی

۵. چاپ و نشر متون فارسی

۶. چاپ و نشر فرهنگ ایران زمین

۷. چاپ و نشر کتاب‌های تحقیقی در زمینه‌های ایران‌شناسی

۸. خریداری کتابخانه‌های شخصی.

۹. صادر کردن کتاب‌های ایران به کتابخانه‌ها، دانشگاه‌ها و

مراکز علمی خارج از کشور

۱۰. فروش کتاب‌های تحقیقاتی مربوط به ایران اعم از فارسی

و خارجی

۱۱. قبول سفارش انتخاب کتاب

۱۲. مذاکره و مشورت درباره فروش مجموعه‌ها و کتابخانه‌ها

۱۳. مشاوره در امور فرهنگی و فنی کتابخانه‌ها

۱۴. مشاوره در امور مربوط به تشکیل نمایشگاه‌های فرهنگی

۱۵. مشاوره در مسائل مربوط به تألیف و نشر کتاب

۱۶. وارد کردن میکروفیلم از نسخه‌های خطی اسلامی موجود

در کشورهای دیگر

۱۷. وارد کردن کتاب‌های خارجی و نشریات ادواری مرتب با

ایران و اسلام و در تمام زمینه‌های شرق‌شناسی^{۱۴}

نویسنده کتاب حاضر نیز سال‌ها به گردآوری مطبوعات کتاب‌گزار همت گمارده، و بخش قابل توجهی از آرشیو شخصی خود را به این کار اختصاص داده است. وی گاه‌گاهی نیز درباره مطبوعات مربوط به حوزه کتاب، مقالاتی به چاپ رسانده:

۱. «خوشه، نشریه‌ای درباره کتاب»، دو هفته‌نامه جهان کتاب، س ۳، بهمن ۱۳۷۶ش، ش ۵۱ - ۵۲، ص ۳ - ۴.

۲. «کتاب در مطبوعات؛ سیری در منابع ادواری نقد و معرفی کتاب در ایران»، ویژه‌نامه کتاب، اردیبهشت ۱۳۷۱ش.

۳. «کتاب در مطبوعات فارسی»، شهر کتاب، ضمیمه روزنامه همشهری، ۸/ ۱۰/ ۱۳۷۲ش، ش ۲، ص ۷.

۴. «نخستین نشریه کتاب در ایران»، هفته کتاب، ۱۳۷۸ش.

۵. «نشریه کتابخانه دانش»، دو هفته‌نامه جهان کتاب، س ۲، ۱۳۷۵ش.

به جز این مقالات، در پاییز سال ۱۳۷۹ش نمایشگاهی از مجموعه شخصی خود با عنوان «سیر مطبوعات کتاب در ایران از آغاز تا سال ۱۳۷۹» در خانه هنرمندان ایران برگزار کرد^۷ که گزارش آن در کتاب هفته آمده است.^۸ در مراسم افتتاح این نمایشگاه، علی اصغر رمضان پور، مهدی محسنیان راد، احمد غلامی، فرخ امیریار و شعبان شهیدی مؤدب به سخنرانی پرداختند.

نویسنده، پس از انتشار مقالات و برگزاری نمایشگاه، به تکمیل طرح خود پرداخته، و پس از شناسایی عناوین مجلات، چند صفحه‌ای نیز درباره تاریخ هر نشریه به قلم درآورده و اکنون کتاب مورد بحث را در دو جلد قطور به چاپ رسانده است.

گردآورنده کتاب، نشریات را به ترتیب تاریخی مورد بحث قرار داده، و در ذیل عنوان هر نشریه، چند صفحه‌ای درباره آن آورده، اما به نشریات کتاب که به فارسی ولی در خارج از کشور به چاپ رسیده‌اند (مجله کتاب چاپ کابل در ۱۳۵۲ش، فصل کتاب، بررسی کتاب، روزنه‌ای به کتب فارسی، سنجش، جوانه، معرفی کتاب و نشریات، باران و...)، و یا نشریات کتاب که در ایران فعالیت داشته، ولی به زبان غیر فارسی بوده‌اند (الکتب الاسلامیه، مرآة الکتب، التراث، تراثا و...) نپرداخته است.^۹

اعلان کتاب، عمری به اندازه عمر کتاب دارد، و نخستین آگهی‌های مطبوعاتی کتاب و نخستین فهرست کتاب‌های موجود در بازار در عهد ناصری در روزنامه وقایع اتفاقیه درج شده است.^{۱۱}

انتشارات ایران

نخستین مجلد از انتشارات ایران یا کتاب‌شناسی ملی ایران در سال ۱۳۴۳ش در چاپخانه فردوسی تهران به چاپ رسید، و از آن پس هر از چندی با وقفه‌های کوتاه و بلند منتشر شد. در مقدمه شماره بهار ۱۳۵۷ش می‌خوانیم: «گردآوری همگی انتشارات کشور، جزء وظایف اصلی کتابخانه ملی ایران است و ارائه اطلاعات مربوط به این انتشارات توسط این مجله صورت می‌گیرد.»^{۱۵}

انتقاد کتاب

این گاهنامه که بر نسلی از ایرانیان تأثیری عمیق داشته، از آذر ۱۳۳۴ش تا بهمن ۱۳۴۷ش به همت کانون انتشارات نیل انتشار یافته، و بیشینه مطالب آن درباره نقد، معرفی و اعلان کتاب است.^{۱۶} نیل به عنوان ناشر این مجله، راه‌هایی را برای افزایش تیراژ کتاب در ایران پی می‌گیرد:

۱. انتشار جزوات انتقاد کتاب
۲. تعیین جایزه نقدی سی صد هزار ریالی و ده‌ها جایزه دیگر به خریداران کتاب از طریق فروش قبض پیش‌فروش
۳. تعیین روز پانزدهم اسفند به عنوان روز کتاب
۴. کمک به تأسیس سازمان پخش کتاب
۵. کمک به چاپ و انتشار کتاب‌های ماه و توزیع رایگان آن^{۱۷}

بررسی کتاب

این نشریه در سه دوره از مرداد ۱۳۴۴ تا شهریور ۱۳۵۰ش منتشر شده است، از نویسندگان برتر آن می‌توان به داریوش آشوری، بهرام بیضایی، نجف دریابندری، نادر ابراهیمی و یدالله رویایی اشاره کرد.^{۱۸}

خوشه

دست‌کم از انتشار چهار نشریه با این عنوان آگاهیم، ولی قدیم‌ترین آن‌ها ماهنامه‌ای است که در خرداد ۱۳۲۱ش از سوی بنگاه پروین و به کوشش عزت‌الله همایون فردر تهران به چاپ رسیده، و مطالبش، عمدتاً درباره کتاب و مسائل حول و حوش آن است.^{۱۹}

دانش

ماهنامه دانش یا نشریه کتابخانه دانش نخستین شماره خود را در

فروردین ۱۳۲۸ش به چاپ رساند، و تا سال ۱۳۳۱ به کار خود ادامه داد؛ نورالله ایران پرست^{۲۰}، مدیر کتابخانه دانش سعدی و گرداننده این ماهنامه، از نویسندگانی برای هم‌کاری در نشریه سود جست که بعدها در شمار مشهورترین رجال فرهنگی و ادبی ایران درآمدند.^{۲۱}

راهنمای کتاب

گاهنامه راهنمای کتاب در بهار ۱۳۳۷ش به کوشش انجمن کتاب ایران به چاپ رسید، و پس از بیست و یک سال فعالیت، در زمستان ۱۳۵۷ش متوقف شد. مقصود گردانندگان این نشریه در دو بند، این‌گونه بیان می‌شود:

۱. کمک به دوست‌داران دانش و فرهنگ و خوانندگان و پژوهندگانی که به دنبال آن هستند که بدانند چه آثاری در رشته مطلوب آن‌ها منتشر می‌شود، ارزش هر یک از آن‌ها چیست، و کدام یک در خور مطالعه‌اند.

۲. کوشش در اصلاح تدریجی آثاری که در ایران انتشار می‌یابد از راه نقد درست و بی‌طرفانه کتاب.^{۲۲}

سپس در پایان سال دوم، روش آتی و چشم‌انداز برنامه‌های شماره‌های بعد این چنین ذکر می‌شود:

۱. آثار عمده ادبیات فارسی توسط نویسندگان بصیر مورد نقد قرار گیرد تا شیوه درست نقد ادبی، عملاً رایج شود.

۲. سعی بیشتری مبذول شود تا انتقاد کتاب به منتقدانی واگذار شود که تنها به عیب‌جویی اکتفا نکرده، محاسن کتاب را نیز به دیده محبت ببینند.

۳. فصلی برای به دست دادن منابع پژوهشی موجود در مورد مسائل زبانی، فرهنگی و تاریخی گشوده شود.

۴. کوشش شود که در نقدها به انتقاد عبارات و ظواهر کتاب بسنده نشده و مضمون کتاب هم به دست داده شود تا علاوه بر جنبه انتقادی، آموزندگی نیز داشته باشد.

۵. مقالاتی درباره روش انتقاد و اصول و مبانی این فن منتشر گردد تا راهنمای نویسندگان و منتقدان باشد.

۶. نسخه‌های خطی معتبر و نادر برگزیده که در کتابخانه‌های خارج یا داخل ایران است، به تدریج معرفی گردد.^{۲۳}

شیوه

این ماهنامه، اولین شماره خود را در اردیبهشت ۱۳۳۲ش منتشر

ساخت، ولی پیش از آن که نشریه‌ای حرفه‌ای در عرصه نقد و معرفی کتاب باشد، مجله‌ای سیاسی است که سیاست فرهنگی را در فرهنگ سیاسی می‌بیند.^{۲۴}

صدف

ماهانمۀ صدف به صاحب امتیازی احمد عظیمی زواره‌ای، در فاصله مهر ۱۳۳۶ تا اسفند ۱۳۳۷ در دوازده شماره به چاپ رسیده، و بخشی از خود را وقف انتقاد و اعلان کتاب ساخته است.^{۲۵}

کتاب

نخستین شماره آن در سال ۱۳۱۱ خورشیدی از سوی مؤسسه کلاله خاور و به کوشش حاج محمد رضانی (۱۲۸۳ - ۱۳۴۶ ش) انتشار یافت. این جریده، نخستین نشریه ادواری خاص و مستقل در زمینه کتاب به شمار می‌رود.^{۲۶}

کتاب‌داری

این مجله در چینه گشوده‌ای است بر اندیشه‌های گوناگون در قلمرو کتاب‌داری، ولی کتاب‌داری در وسیع‌ترین معنای واژه نه در تعبیر محدود و تنگ شده آن.^{۲۷}

کتاب‌داری و اطلاع‌رسانی

فصلنامه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی که بعدها به کتاب‌داری و اطلاع‌رسانی تغییر نام داد در پاییز ۱۳۷۶ ش و به مدیریت سید علی اردلان جوان تولد یافت. هدف اساسی آن، انتشار نویافته‌ها، نتایج تحقیقات و دستاوردهای علمی در زمینه‌های کتاب‌داری، اطلاع‌رسانی، نسخه‌شناسی، تکنولوژی اطلاعات، بهره‌گیری از کتاب و کتابخانه، تأثیر کتاب، کتابخانه و اطلاعات در توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بیان شده است.^{۲۸}

کتاب زمان

انتشارات زمان در نیمه دوم دهه چهل، انتشار یک دفتر ادواری با عنوان زمان یا کتاب زمان را پی نهاد که گردانندگان انگیزه خود را پاسخ به پرسش‌هایی همچون: «چه باید خواند؟» و «برای خواندن چگونه باید انتخاب کرد؟» بیان داشتند.^{۲۹}

کتاب شما

نشریه‌ای که نخستین شماره آن در سال ۱۳۳۵ ش از سوی مؤسسه انتشارات امیر کبیر به منظور آشنا کردن خوانندگان با کتاب‌های تازه چاپ فارسی و نشر اخبار مربوط به کتب برجسته در جهان به چاپ رسید؛ ولی با این وجود، شماره‌ای از آن، دست‌یاب نشده است.^{۳۰}

کتاب‌شناسی ایران

سالنامه کتاب‌شناسی ایران در سال ۱۳۳۲ خورشیدی به عنوان یکی از ضمیمه‌های مجموعه فرهنگ ایران زمین به چاپ رسید، و از شماره سوم به کتاب‌های ایران تغییر نام داد. در هم‌کرده شماره این نشریه، همان کتاب مشهور کتاب‌شناسی ده ساله کتاب‌های ایران را پدید آورد، ولی پس از چاپ شماره سیزدهم به خاموشی گرایید.^{۳۱}

کتاب‌نامه

کتاب‌نامه یا فهرست کتاب‌های منتشر شده کوششی است جهت نیل به اهداف زیر:

۱. آگاهی عموم از کتب چاپ شده در سطح کشور در هر ماه
۲. ارائه اطلاعات و آمار فرهنگی در موضوعات مختلف جهت استفاده پژوهشگران و برنامه‌ریزان امور فرهنگی و نیز مراکز فرهنگی
۳. انعکاس وضعیت و رشد فرهنگی ایران در خارج از کشور
۴. جلوگیری از دوباره‌کاری‌ها و هرز رفتن و اتلاف نیروها در زمینه تحقیقی و ترجمه‌ای
۵. معرفی کتاب‌های جدید انتشار برای استفاده کتابخانه‌ها و افراد جهت خرید از ناشران مربوطه^{۳۲}

کتاب‌های ماه

شامل موارد زیر که هر یک به صورت جداگانه و مفصل، مورد بحث قرار گرفته‌اند: کتاب ماه ادبیات و فلسفه، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، کتاب ماه دین، کتاب ماه علوم اجتماعی، کتاب ماه علوم و فنون، کتاب ماه کلیات، کتاب ماه کودک و نوجوان، کتاب ماه ویژه گفت‌وگوی تمدن‌ها، کتاب ماه هنر.

کتاب‌های ماه

نشریه انجمن ناشران کتاب، با عنوان کتاب‌های ماه در شه‌ریور

می‌گنجد:

۱. اخبار مهم داخلی و خارجی پیرامون ادبیات کودکان و نوجوانان

۲. فهرست کتاب‌های مفید

۳. قطعات کوتاه شامل نکات، تذکرات و نامه‌ها

۴. گزارش‌هایی برای بیان سیر تحول ادبیات کودکان و

نوجوانان

۵. معرفی و تحلیل ظاهر و محتوای بعضی از کتاب‌های برگزیده

۶. مقالات تحقیقی و نظریات گوناگون^{۳۹}

مجله کتاب

در اردیبهشت ۱۳۲۶ش مجوزی از سوی علی‌فره‌مندی رئیس اداره

کل انطباعات وزارت فرهنگ برای حسین قلی‌شاهرخ افشار به

عنوان ناشر مجله کتاب صادر شده، ولی از انتشار چنین نشریه آگاه

نیستیم.^{۴۰}

مجموعه راهنمای کتاب

شماره نخست این نشریه در آذر ۱۳۲۵ش به عنوان نشریه

مخصوص شرکت علی‌اکبر نسبی و شرکا به بازار آمد. گردآورنده

مطالب، استاد مهدی آذریزدی و صاحب امتیاز آن، علی‌اکبر علمی

است.^{۴۱}

نشریه کتابخانه ملی تبریز

حاصل هیجده سال فعالیت این نشریه در سال‌های ۱۳۳۸ تا

۱۳۵۵ش انتشار پانزده شماره در چهارده مجلد است. شماره شانزدهم

در سال ۵۸ تدوین شد، ولی به چاپ نرسید. نخستین شماره دوره

جدید، با تاریخ اسفند ۱۳۷۱ش است و هنوز ادامه دارد.^{۴۲}

نشریه نسخه‌های خطی

این گاهنامه مشهور به پیشنهاد دکتر صلاح‌الدین منجد

نسخه‌شناس مصری و رئیس المعهد المخطوطات العربیه در

قاهره و به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار در سال

۱۳۳۹ش آغاز به کار کرد. پس از مدتی، نام آن از نشریه کتابخانه

مرکزی درباره نسخه‌های خطی به نسخه‌های خطی: نشریه

کتابخانه مرکزی تغییر یافت و بعد از چاپ دوازده شماره به تاریخ

پیوست.^{۴۳}

۱۳۳۴ش انتشار یافت، و در مدت نزدیک به شش سال با چاپ چهل

و سه شماره به کار خود ادامه داد. یکی از سرفصل‌های مهم آن،

تاه‌های بازار نشر است که از شماره سوم زیر عنوان: «فهرست

موضوعی کتاب‌های ماه»، شکل علمی‌تری به خود می‌گیرد.^{۳۳}

اخبار مندرج در کتاب‌های ماه، امروز منبع آگاهی ما از برخی

رویدادهای آن عصر است؛ برای نمونه:

۱. شرکت سهامی کتاب به عضویت عده‌ای از مؤلفان و معلمان

(کمک‌آموزگار، دبیر، استاد) تشکیل شد. حداکثر تعداد سهام برای

معلمان، پنج سهم و برای مؤلفان ده سهم است.

۲. به منظور تأسی چاپخانه و چاپ و نشر کتاب و امور مربوطه به

آن شرکتی به نام شرکت سهامی مطبوعات ایران که سرمایه آن ده

میلیون ریال تعیین گردیده، تشکیل شده است.^{۳۴}

گزارش کتاب

تاکنون دو نشریه با این عنوان به چاپ رسیده‌اند:

۱. گزارش کتاب به عنوان خبرنامه اتحادیه ناشران و

کتاب‌فروشان تهران در ۱۳۷۶ش؛^{۳۵}

۲. گزارش کتاب در سال ۱۳۵۰ش که از سوی کتاب نمونه انتشار

یافت؛^{۳۶}

گزارش کتاب کودک

شورای کتاب کودک، نخستین نشریه خود را زیر عنوان گزارش

کتاب کودک در اردیبهشت ۱۳۴۲ش منتشر ساخت و اعلام داشت

که این تصمیم‌ها را عملی می‌کند.^{۳۷}

۱. هر ماه، ماهنامه را برای علاقه‌مندان بفرستد.

۲. در هر شماره، گزارشی از آن‌چه در ایران و جهان برای بهبود

خواندنی‌های کودکان انجام می‌شود، به نظر خوانندگان برساند.

۳. مطالب جالب و آموزنده در زمینه تهیه و نشر و استفاده از

کتاب‌های کودکان و نوجوانان در دسترس علاقه‌مندان بگذارد.

۴. هر ماهه صورتی از کتاب‌های مفید برای سنین مختلف ارائه

دهد.^{۳۸}

هرچند که شورای مذکور نتوانست به نخستین تصمیم

خویش جامعه عمل ببوشاند، ولی با درج مقالات جالب و ارزنده به

صورت منبعی از دانستنی‌های ادبیات کودکان و نوجوانان

درآمد، به طور خلاصه محتویات این نشریه در این بخش‌ها

پیوست‌ها

پیوست یک، شامل: نشریه‌های جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها و همایش‌ها؛^{۴۴} پیوست دوم، شامل: ویژه‌نامه‌های مطبوعات^{۴۵}؛ پیوست سوم^{۴۶} دربردارنده بحث پیرامون نشریه‌های اهل قلم مانند بولتن داخلی کانون نویسندگان ایران، اندیشه‌آزاد، دوره اول و دوم نامه کانون نویسندگان، شورای نویسندگان و هنرمندان ایران و خبرنامه داخلی انجمن نویسندگان کودک و نوجوان و نشریه انجمن قلم ایران؛ و پیوست چهارم شامل گفت‌وگو با احمد مسجدجامعی، بنیان‌گذار بیشترین نشریه کتاب در ایران.^{۴۷}

به رغم تلاش چندین ساله
گردآورنده آن،
به جای آن که کتابی مرجع،
در موضوع و بخش ویژه‌ای
از تاریخ مطبوعات ایران باشد،
کشکولی از آگاهی‌های پراکنده
و عمومی است

مطلب، می‌توان به موارد جزئی تری از مشکلات این کتاب اشاره داشت:

۱. نشریات، بر اساس تاریخ تأسیس مورد بحث قرار گرفته‌اند، و علاوه بر آن، در پیوست‌های پایانی هم ذکر شماری از نشریات به چشم می‌خورد؛ بنابراین تنظیم فهرست الفبایی نشریات مورد بحث، بسیار ضروری می‌نماید.

۲. گاه همه مطالب درباره یک نشریه نیامده است، مثلاً درباره راهنمای کتاب و یا آیین پژوهش، منابع بیشتری وجود دارد، و پدیدآورندگان و مسئولان آن نشریات، مصاحبه‌های زیادی داشته‌اند.

۳. بخش بندی ویژه‌ای در مطالب کتاب به چشم نمی‌خورد، در حالی که بهتر بود، نشریات کاملاً مربوط به موضوع، نشریات ویژه تازه‌های کتاب، نشریات درباره فرعیاتی مثل صنعت چاپ، کتاب‌فروشی و کتاب‌داری و مجلاتی که با اندکی تسامح در این مجموعه گنجانده شده‌اند، تقسیم‌بندی شده، و هر یک در فصول جداگانه‌ای درج می‌شدند.

۴. گاه بیشتر مطالب یک نشریه ذکر شده و مطالب مجله‌ای دیگر تنها به صورت فهرست‌وار آمده است؛ بهتر بود شیوه‌نامه‌ای برای این کار تدوین می‌شد.

۵. ماهنامه صدف نشریه‌ای ادبی و هنری^{۵۸} به شمار رفته، و چندان مربوط به موضوع کتاب حاضر نیست.

۶. ماهنامه شیوه به ادب و هنر می‌پردازد،^{۵۹} و «بیش و پیش از آن که نشریه‌ای حرفه‌ای در نقد و معرفی کتاب باشد، مجله‌ای سیاسی است که سیاست فرهنگی را در فرهنگ سیاسی می‌بیند».^{۶۰}

۷. به سال‌نامه‌هایی همچون کتاب مرجع^{۶۱}، کارنامه نشر^{۶۲}،

پس از تألیف

پس از تألیف کتاب، در سال ۱۳۸۲ نشریات دیگری نیز به مجموعه مطبوعات کتاب‌گزار افزوده شدند که در این بخش به تعدادی از آن‌ها از جمله رسام^{۴۸}، روشن پژوهش^{۴۹}، کتاب سه هفته‌^{۵۰}، کتاب قم^{۵۱}، بازتاب کتاب^{۵۲}، کتاب‌نما^{۵۳} و جشن کتاب^{۵۴} اشاره کرده، و به بررسی تعدادی از این نشریات می‌پردازد.^{۵۵}

البته باز هم تعدادی از مطبوعات در مدت یک‌ساله که از چاپ کتاب می‌گذرد، تولید یافته، و سربرکشیده‌اند که از آن جمله است مجله بی‌نظیر نسخه‌پژوهی که در حقیقت، خلف نشریه نسخه‌های خطی به‌شمار می‌رود.

پس از این بخش، نمایه در پایان جلد دوم روی می‌نماید^{۵۶} که به صورت عمومی تنظیم یافته، و همین عمومیت و عدم تفکیک، کار با آن را مشکل ساخته است: نام مکان‌ها و نام ناشران، نام نشریات و نام افراد، گاه مشابهت‌های زیادی دارد که کاربر را دچار دشواری می‌سازد، و از این گذشته، رو به روشن شدن با کلماتی همانند «تسعیر»^{۵۷}، مشخص نمی‌کند که مقصود، هنر تشعیر است یا منظور، نام مجله و یا ناشر و یا نام مستعار نویسنده‌ای بوده است؟

نگاه کلی

کتاب پیش رو به رغم تلاش چندین ساله گردآورنده آن، به جای آن که کتابی مرجع، در موضوع و بخش ویژه‌ای از تاریخ مطبوعات ایران باشد، کشکولی از آگاهی‌های پراکنده و عمومی است، و بیشتر به کتابی تاریخی شبیه است تا کتابی مرجع. به جز این

مقالات مرتبط با کتاب از فلان نشریه و یا فهرست مطالب آخرین شماره‌ها ذهن خواننده را خسته می‌کند، ولی دشوارتر از آن، رو به رو شدن با مطالب غیرمرتبط به بحث کتاب است:

۱. آوردن اختصاراتی که در یک نشریه به کار می‌رفته، همانند: «چ» به جای «چاپ»، «ص» به جای «صفحه»^{۷۳}، «جا» به جای «جای انتشار»، «م» به جای «میلاادی»^{۷۴}، «ج س» به جای «جلد سخت»، «خش» به جای «خشتی»^{۷۵}، «ط ج» به جای «طرح جلد»، «د» به جای «دوره»^{۷۶}.

۲. لیست کتاب‌فروشی‌هایی که نماینده و عامل توزیع نشریه در تهران و شهرستان‌ها بوده‌اند.^{۷۷}

۳. این که از هر نشریه چند شماره چاپ شده، و آخرین شماره آن در چه تاریخی انتشار یافته، گاه مورد غفلت قرار گرفته، ولی ذکر گرافیک و طراحی جلد مجلات هم گفته‌آمده، پیش نهاد می‌شود در چاپ‌های بعدی، آگاهی‌های فهرست‌وار نیز در آغاز یا پایان هر بخش ارائه شود؛ چراکه اطلاعات، گاه آن‌چنان در میان متن پنهان شده که خواننده را با مشکل مواجه می‌کند.

۴. در برخی از صفحات، فقط نام نویسندگان و یا نام کتاب فروش‌ها به چشم می‌خورد و دیگر، هیچ!

۵. سروده‌های افراد در رثای درگذشتگان، و درج قصایدی در دست‌مریزاد گفتن به گردانندگان مجله، و کلمات قصار دانشمندان، سطرهای زیادی را اشغال کرده‌اند.

۶. درج نمایه‌های سالیانه، آن هم درباره نشریاتی که انتشار آن‌ها هنوز ادامه دارد^{۷۸}، و طبعاً آن نمایه، هر سال کهنه می‌شود.

۷. ذکر شرایط ارسال و گزینش مقالات برای درج در نشریات که در بیشتر مجلات امروزی نیز تکرار می‌شوند.^{۷۹}

۸. مطالبی را آورده، که به هیچ صورت به اثبات قضیه‌ای که در نظر دارد، مربوط نیست و گاه خود نیز بدان اعتراف دارد؛ از جمله پس از سه صفحه شرح حالی که از جواد اقبال به نقل از مجله گزارش کتاب آورده، می‌نویسد:

«همان‌طور که خواندید، در این سرگذشت‌نامه، هیچ‌گونه اشاره‌ای به انتشار نشریه اقبال نشده است.»^{۸۰}

دقت نویسنده

دقت‌توسین برانگیز نویسنده در ثبت و ضبط شمار دقیق آن‌چه که در هر کدام از نشریات، به چاپ رسیده، ستودنی است و به ویژه در

کتاب‌شناسی ملی ایران^{۶۳} و حتی مجموعه مقالاتی همانند کتاب پیام^{۶۴} و کتاب‌شناخت^{۶۵} که تنها یک مجلد از آن به چاپ رسیده، پرداخته می‌شود، ولی از شش ماهنامه میراث حدیث شیعه که ویژه نقد و معرفی و چاپ و تصحیح کتاب‌های خطی مربوط به حدیث شیعه است، ذکری به میان نمی‌آید.

۸. می‌دانیم که روزنامه‌های مشهور دنیا، دست‌کم هر هفته یک صفحه ویژه برای بررسی کتاب^{۶۶} دارند و در سال‌های اخیر به تقلید از این جراید، صفحه کتاب در روزنامه‌های ایران نیز درست شده، به گونه‌ای که در روزنامه‌ها و هفته‌نامه‌هایی همچون: آسیا، آفتاب امروز، آفتاب‌گردان، آیندگان، ابرار، اطلاعات، انقلاب اسلامی، ایران، تندر، جمهوری اسلامی، جهان اقتصاد، خبر جنوب، خراسان، رهبر، سلام، شرق، صبح آزادگان، صدا، قدس، کار و کارگر، کیهان، میزان، همشهری، یاس نو، به صفحه‌ای با این عنوان باز خورده‌ایم.

اختصاص یافتن این صفحات به کتاب، به راستی اقدامی خجسته به شمار می‌رود، و در تحلیل‌های سپسین تاریخ مطبوعات ایران، جایی خواهد داشت،^{۶۷} ولی با این وجود، در کتاب حاضر مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است.^{۶۸}

۹. عمده مطالب کتاب، فاقد تحلیل و بررسی‌های ژرف و خواندنی و ماندگار است، و در عوض، بیشتر محتویات، از روی فهرست مطالب حروف چینی شده است؛ صدق این مدعا، برقرار نبودن شیوه ثابت ویرایشی در سراسر کتاب است و خواننده را مرتباً با کلماتی رو به رو می‌سازد که در هر جای کتاب به صورتی متفاوت از گونه‌های پیشین ثبت شده‌اند.

۱۰. بررسی و مطالعه کامل کتاب و نگاه به جزئیاتی که بارها تکرار می‌شود، خواننده را به این حقیقت گویا می‌سازد که کتاب هنوز نیازمند تدوین نهایی است.

۱۱. راه یافتن غلط‌های چاپی به متن که برای مثال، چند نمونه را می‌آورم: «احسان شکراللهی»، به جای: احسان‌الله شکراللهی طالقانی؛ «پیشنهاد»^{۶۹}، به جای: پیش‌نماز؛ «محقق رحلی»،^{۷۰} به جای: محقق حلی؛ «درخش»،^{۷۱} به جای: درخشش؛ «فرانکین»^{۷۲} به جای: فرانکلین.

مطالب غیرمرتبط

ناوبراستگی متن، خواندن کتاب را دشوار ساخته و آوردن تعدادی از

دوبخش عمده، قابل بررسی خواهد بود:

الف - بیان تعداد شماره‌ها و مجلدات چاپ شده هر مجله در فاصله زمانی مورد بررسی:

۱. «نشر دانش در سال اول، شش شماره، در پنج مجلد منتشر کرد؛ شماره ۵ و ۶، مرداد تا آبان ۱۳۶۰ یک مجلد است، گویا نقل مکان از خیابان نجات‌اللّهی (ویلا) به خیابان وزرا سبب شد که دوشماره در یک مجلد عرضه شود».^{۸۱}

۲. «پیام کتابخانه در سال پنجم چهار شماره در ۲ مجلد (شماره‌های ۱۶ تا ۱۹) عرضه شد».^{۸۲}

۳. «جهان کتاب در سال نخست، ۲۴ شماره در ۲۰ مجلد منتشر شد».^{۸۳}

ب - ذکر تاریخ‌های درست مجلدات چاپ شده از یک نشریه و نخستین شماره سال جدید و آخرین شماره‌های منتشره در یک سال:

۱. «دفتر اول کتاب توس در دوره دوم حیاتش با وجود آن که در شناسنامه، تاریخ ۱۳۶۳ را دارد، در ۱۳۶۶ در ۵۲۲ صفحه وزیری منتشر شد».^{۸۴}

۲. «علی‌رغم این که در شماره نخست این نشریه، وعده داده اند که سه ماه به سه ماه منتشر می‌شود اما شماره دوم این نشریه حدود یک سال بعد در آبان ماه ۱۳۲۶ به بهای ۱۵ ریال در ۱۴۰ صفحه - ۴۴ صفحه بیشتر از شماره اول - منتشر شده است».^{۸۵}

۳. «دو شماره ۱۱ و ۱۲ (دی و اسفند ۱۳۳۵) آخرین مجلدی است که از دوره اول انتقاد کتاب چاپ شده است».^{۸۶}

۴. «به زعم گردانندگان بررسی کتاب، دوره دوم این نشریه، تحت شماره اول با تاریخ خرداد - تیر ۱۳۴۷ ش به بازار آمد. شماره دوم این دوره، باز هم در شناسنامه با تاریخ خرداد و تیر ۱۳۴۷... انتشار یافت».^{۸۷}

۵. «با انتشار سه شماره دوم مجلد، گردانندگان پیام کتابخانه سال اول را پایافته تلقی کرده‌اند، و بر روی جلد پیاپی ۴ آورده‌اند: سال دوم، شماره اول بهار ۱۳۷۱».^{۸۸}

۶. «۹ شماره نخست جهان کتاب در ۹ مجلد انتشار یافت و برای اولین بار، شماره ۱۰ - ۱۱ این مجله را در یک مجلد عرضه کردند. اگر کاری که اخیراً سال چهارم؛ شماره ۹۱ - ۹۴ انجام شد، و چهار شماره در یک مجلد ارائه گردید، در همان موقع انجام می‌پذیرفت، اکنون این مشکل پدید نمی‌آید... باری، به هر حال باید مبدأ سال جهان کتاب از حالت شناور به درآید».^{۸۹}

پانویس‌ها:

۱. رویش عاشقانه‌ها، دوره پنجم، آبان ۱۳۸۱ ش، ۲، ص ۸۴.
۲. معرفی این کتاب را بنگرید در: کوهستانی‌نژاد، مسعود، «مجموعه کتاب»، کتاب ماه (کلیات)، ش ۵۶، ص ۱۲ - ۱۵؛ گزارش کتاب، س ۵.
۳. معرفی کتاب تاریخ جراید و مجلات گیلان از آغاز تا انقلاب اسلامی، فریدون نوزاد، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۹ ش.
۴. تهیه و تنظیم پوری سلطانی و رضا اقتدار، تهران: کتابخانه ملی، چاپ اول ۱۳۷۶ ش.
۵. این سلسله مقالات، تبدیل به کتابی شد: تاریخ شفاهی مطبوعات ایران؛ گفت‌وگوهایی با پیش‌کسوتان روزنامه‌نگاری و مجله‌نگاری، با همکاری علی دهباشی، طوبی‌ساطعی، تهران: ققنوس، چاپ اول ۱۳۸۲ ش، ۲۴۸ ص، رقی.
۶. تهران: تیرازه، چاپ اول ۱۳۷۴ ش.
۷. بنگرید به «صد هفته با کتاب؛ مروری بر اندیشه و تاریخ نشریات کتاب در ایران»، کتاب هفته، دوره دوم، شنبه ۱۳۷۹/۹/۷ ش، ش ۱۰۲.
۸. همان، دوره دوم، شنبه ۱۳۷۹/۹/۱۴ ش، ش ۱۰۳.
۹. در عنوان فرعی کتاب آمده است: تاریخ نشریه‌های ادواری حوزه کتاب در ایران و در حقیقت، قید زبان فارسی در آن به چشم نمی‌خورد!
۱۰. مطبوعات کتاب‌گزار، ص ۱۷۲۵.
۱۱. همان، ص: شانزده.
۱۲. همان، ص: بیست و چهار.
۱۳. همان، ص ۱ - ۱۴.
۱۴. همان، ص ۴۲۲ - ۴۲۳.
۱۵. همان، ص ۲۲۱ - ۲۳۸.
۱۶. همان، ص ۱۰۵ - ۱۱۹.
۱۷. همان، ص ۱۲۵ - ۱۲۷.
۱۸. همان، ص ۲۴۷ - ۲۶۴.
۱۹. همان، ص ۱۵ - ۳۲.
۲۰. ایران پرست، بعدها از مؤسسان شرکت سازمان پخش کتاب در مرداد ۱۳۳۶ ش شد.
۲۱. مطبوعات کتاب‌گزار، ص ۴۷ - ۵۱.
۲۲. همان، ص ۱۳۳ - ۱۷۰.

۵۸. ماهنامه صدف، س ۱، مهر ۱۳۳۶ش، ش ۱، ص ۱.
۵۹. مطبوعات کتاب‌گزار، ص ۵۳ - ۵۶.
۶۰. همان، ص ۵۶.
۶۱. همان، ص ۱۴۳۷.
۶۲. همان، ص ۸۱۱.
۶۳. همان، ص ۲۲۱.
۶۴. همان، ص ۳۶۷.
۶۵. همان، ص ۵۳۷.
۶۶. زادهوش، محمدرضا، «مظلومیت کتاب»، هفته‌نامه تندر، سال سوم، شماره ۷۵، چهارشنبه ۱۶/۱۰/۱۳۸۳، ص ۶.
۶۸. این، علاوه‌است بر کتاب‌هایی که با موضوعات صفحات گوناگون روزنامه‌ها مرتبط بوده، از همین رو در آن صفحات، نقد و معرفی شده‌اند.
۶۹. مطبوعات کتاب‌گزار، ص ۱۱۹۱.
۷۰. همان، ص ۱۱۵۶.
۷۱. همان، ص ۱۵۲۱.
۷۲. همان، ص ۳۷۱.
۷۳. همان، ص ۶۰.
۷۴. همان، ص ۲۲۹.
۷۵. همان، ص ۴۸۰.
۷۶. همان، ص ۴۸۱.
۷۷. همان، ص ۲۵۲ - ۲۵۴، ۲۵۷ - ۲۵۹.
۷۸. همانند: آینه میراث (ص ۱۲۱۲ - ۱۲۳۳) و نشر دانش (ص ۴۴۵ - ۴۵۲).
۷۹. مطبوعات کتاب‌گزار، ص ۲۷۰ - ۲۷۱.
۸۰. همان، ص ۳۰۹.
۸۱. همان، ص ۴۴۴.
۸۲. همان، ص ۶۳۳.
۸۳. همان، ص ۷۵۰.
۸۴. همان، ص ۳۶۵.
۸۵. همان، ص ۳۹.
۸۶. همان، ص ۱۰۹ - ۱۱۰.
۸۷. همان، ص ۲۶۱.
۸۸. همان، ص ۶۳۲.
۸۹. همان، ص ۷۵۹.
۲۳. همان، ص ۱۴۹.
۲۴. همان، ص ۵۳ - ۵۶.
۲۵. همان، ص ۱۲۳ - ۱۳۱.
۲۶. همان، ص ۱ - ۱۴.
۲۷. همان، ص ۲۷۴.
۲۸. همان، ص ۱۰۱۳ - ۱۰۲۲.
۲۹. همان، ص ۲۹۵ - ۳۰۵.
۳۰. همان، ص ۱۲۱.
۳۱. همان، ص ۵۷ - ۶۸.
۳۲. همان، ص ۴۹۹، ۵۰۱، ۵۰۴ - ۵۰۵.
۳۳. همان، ص ۶۹ - ۱۰۳.
۳۴. همان، ص ۸۵.
۳۵. همان، ص ۸۲۹ - ۸۶۳.
۳۶. همان، ص ۳۱۱ - ۳۱۲.
۳۷. همان، ص ۲۰۵ - ۲۱۹.
۳۸. همان، ص ۲۰۷.
۳۹. همان، ص ۲۰۸.
۴۰. همان، ص ۴۵.
۴۱. همان، ص ۳۳ - ۴۴.
۴۲. همان، ص ۱۷۱ - ۱۹۹.
۴۳. همان، ص ۲۰۱ - ۲۰۴.
۴۴. همان، ص ۱۵۴۱ - ۱۶۷۶.
۴۵. همان، ص ۱۶۷۷ - ۱۷۲۵.
۴۶. همان، ص ۱۷۲۷ - ۱۷۴۸.
۴۷. همان، ص ۱۷۴۹ - ۱۷۶۳.
۴۸. همان، ص ۱۵۲۳ - ۱۵۲۶.
۴۹. همان، ص ۱۵۲۶ - ۱۵۲۷.
۵۰. همان، ص ۱۵۲۳.
۵۱. همان، ص ۱۵۲۸ - ۱۵۳۴.
۵۲. همان، ص ۱۵۳۴ - ۱۵۳۵.
۵۳. همان، ص ۱۵۳۵ - ۱۵۳۷.
۵۴. همان، ص ۱۵۳۷ - ۱۵۴۰.
۵۵. همان، ص ۱۵۲۳ - ۱۵۴۰.
۵۶. همان، ص ۱۷۶۴ - ۲۰۰۲.
۵۷. همان، ص ۱۸۱۷.